

**TRANZICIJSKI IZAZOVI U ZEMLJAMA ZAPADNOG BALKANA SA POSEBNIM
OSVRTOM NA BOSNU I HERCEGOVINU
(Uvodni referat)**

Akademik prof.dr. Ibrahim Jusufrić, e- mail: rektor@iu-travnik.com
Internacionalni univerzitet Travnik u Travniku, Bosna i Hercegovina

Sažetak: Strategija razvoja predstavlja skup (kompleks) koordiniranih aktivnosti koje za unaprijed utvrđen vremenski period dovode do realizacije postojećih osnovnih ciljeva privrednog i društvenog razvoja. Bosna i Hercegovina nema cjelovitog i strateški dobro osmišljenog razvojnog programa na duži period. Planiranje društveno-ekonomskog razvoja u BiH nije zakonski regulisano niti postoji jedinstven koncept i metodologija planiranja ni na jednom nivou vlasti. Mnoge poteškoće koje su zajedničke sa drugim zemljama Zapadnog Balkana, poput nerazvijenih institucija, niskih kapaciteta državne službe, i slabog pravosuđa su se umnožile u BiH. To znači da je poslovanje u BiH mnogo teže nego u mnogim drugim zemljama u regionu, premda su lokalna preduzeća vremenom naučila kako zaobići razne barijere. Ključni uspjeh BiH je stabilna politička situacija. Zato je potrebno ostvarivanje ekonomskih reformi, poboljšanje poslovnog okruženja, izrada strategija upravljanja dugova, te unapređenje fiskalne koordinacije.

Ključne riječi: strategija, razvoj, poslovno okruženje, podsticaji, ekološko osvještenje, rad, zapošljavanje.

**TRANSITION CHALLENGES IN WESTERN BALKAN COUNTRIES WITH SPECIAL
FOCUS ON BOSNIA AND HERZEGOVINA
(Keynote paper)**

Abstract: The development strategy represents a set of (complex) coordinated activities wich for predetermined period of time lead to the realization of the existing basic goals of economic and social development. Bosnia and Herzegovina does not have a comprehensive and well thought out strategic development program for a longer period. Planning socio-economic development in Bosnia and Herzegovina is not regulated by law, nor is there a unique concept and methodology of planning at any level of government. Many of the problems that are common with other Western Balkan countries, such as underdeveloped institutions, low capacity of the civil service, and a weak judiciary have proliferated in BiH. This means that business in BiH is harder than in many other countries in the region, although local companies eventually learned how to work around various obstacles. The key success of BiH is stable political situation. Therefore, it is necessary to achieve economic reforms, improve the business environment, making debt management strategy, and improve fiscal coordination.

Keywords: strategy, development, business environment, stimulations, the ecological awareness, labor, employment.

Uvod

U posljednjih nekoliko godina privreda Bosne i Hercegovine, ali i zemalja Zapadnog Balkana dovedene su u neravnotežu obzirom da se na to posebno projicirala svjetska ekonomska i finansijska kriza, a na šta su negativno uticali i domaći faktori što se sve nepovoljno odrazilo na mnoge ekonomske slabosti. Tome je doprinio, s jedne strane, vrlo velik i neefikasan javni sektor, a s druge strane prilično anemičan privatni sektor koji ne ostvaruje dovoljan rast i ne otvara dovoljno radnih mjesta. To nameće potrebu da se stvori bolji poslovni ambijent i uslovi za privatna preduzeća koji su osnovni pokretači realnog sektora kako bi bolje iskoristili svoje potencijale i da bi se omogućio privredni rast. Zato je potrebno da uobličiti fleksibilnije radno zakonodavstvo kako bi se privatna preduzeća mogla brže prilagođavati novim uslovima.

Sve to dovodi do brojnih izazova među kojima se posebno ističe niska stopa zaposlenosti radne snage kao rezultat nedovoljnog otvaranja radnih mjesta.

Tome je posebno doprinijelo nepostojanje procesa kreiranja radnih mjesta kako bi mogli apsorbovati priliv radne snage na tržištu rada.

I Strategija razvoja Bosne i Hercegovine od 2010.-2020.

1. Postojeće stanje

1.1. Političke prilike

Kompleksan sistem ravnoteže koji proizlazi iz dejtonskog ustavnog uređenja otežava efikasno funkcioniranje države. Konsenzus između nacionalnih, odnosno političkih lidera i između dva entiteta o optimalnom budućem unutrašnjem uređenju BiH još uvijek se ne nazire, no bez sveobuhvatne reforme ustavnog uređenja teško će se ostvariti napredak ka efikasnijoj državi i implementaciji plana EU. Od usvajanja prethodne Strategije nije postignut značajniji napredak u ovom pogledu.

Veoma je jasna definicija Strategije razvoja per se, i ona predstavlja skup (kompleks)

koordiniranih aktivnosti koje za unaprijed utvrđen vremenski period dovode do realizacije postojećih osnovnih ciljeva privrednog i društvenog razvoja. Bosna i Hercegovina nema cjelovitog i strateški dobro osmišljenog razvojnog programa na duži period. Planiranje društveno-ekonomskog razvoja u BiH nije zakonski regulisano niti postoji jedinstven koncept i metodologija planiranja ni na jednom nivou vlasti.

Strategija razvoja BiH bi se na taj način mogla realizovati putem Akcionog plana, što bi trebalo da bude obaveza oba entiteta, odnosno zavisno od dejtonskih preuzetih ovlaštenja i obaveza, odgovarajući nivou vlasti (Država, Brčko Distrikt, Kantoni).

Mnoge poteškoće koje su zajedničke sa drugim zemljama Zapadnog Balkana, poput nerazvijenih institucija, niskih kapaciteta državne službe, i slabog pravosuđa su se umnožile u BiH. To znači da je poslovanje u BiH mnogo teže nego u mnogim drugim zemljama u regionu, premda su lokalna preduzeća vremenom naučila kako zaobići razne barijere.

1.2. Proces stabilizacije i pridruživanja

Punopravno članstvo u Evropskoj uniji i članstvo u euro-atlantskim integracijama predstavlja jedan od najvažnijih ciljeva spoljne politike Bosne i Hercegovine. Predanost Bosne i Hercegovine ostvarivanju postavljenog cilja potvrdili su Vijeće ministara Bosne i Hercegovine svojom odlukom o pokretanju inicijative za pristupanje Bosne i Hercegovine Evropskoj uniji (1999.), kao i Parlamentarna skupština Bosne i Hercegovine Rezolucijom o evropskim integracijama i Paktu stabilnosti za Jugoistočnu Evropu (1999.).

Procesom stabilizacije i pridruživanja (Samit Evropske unije u Kelnu 1999.) za Bosnu i Hercegovinu i ostale zemlje Zapadnog Balkana (Republika Albanija, Republika Crna Gora, Republika Hrvatska, Bivša Jugoslovenska Republika Makedonija i Republika Srbija) stvoreni su uslovi pretpostavljene aplikacije za punopravno članstvo u Evropskoj uniji. Ključni instrument Procesu stabilizacije i pridruživanja je Sporazum o stabilizaciji i

pridruživanju. Potpisivanjem Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju Bosna i Hercegovina ostvarila je s Evropskom unijom prvi ugovorni odnos, kojim joj se potvrđuje status potencijalnog kandidata za članstvo u Evropsku uniju. Na taj način Bosna i Hercegovina je i ušla u prvu fazu Procesu stabilizacije i pridruživanja, koja sa sobom nosi niz obaveza. Te obaveze moraju biti ispoštovane u zadatim rokovima, da bi što prije ostvarila status kandidata za članstvo i započela pregovore o pristupanju Evropskoj uniji, odnosno punopravnom članstvu. Navedeni Sporazum spada u novu, treću generaciju sporazuma o pridruživanju Evropskoj uniji koji su ponuđeni isključivo državama obuhvaćenim Procesom stabilizacije i pridruživanja i koji ovim državama omogućava uspostavljanje bliskog i trajnog odnosa s Evropskom unijom, te izgledno članstvo u Evropsku uniju. Uz pridruživanje, ovi sporazumi sadrže element stabilizacije (sigurnosna, politička i ekonomska stabilizacija) kao i element regionalne saradnje.

1.3. Makroekonomsko okruženje

Globalna kriza je negativno uticala na ekonomiju Bosne i Hercegovine u posljednjih nekoliko godina, ali i domaći faktori su također doprinijeli ekonomskim slabostima u zemlji. Slaba domaća potražnja, nepovoljno vanjsko okruženje i politički zastoje su zaustavili oporavak. Negativni uticaj na potrošnju imale su kako mjere štednje tako i smanjene doznake iz inostranstva koje su značajno ispod kriznog nivoa. Visoka i rastuća nezaposlenost, trenutno gotovo 30%, je također ograničila potrošnju. Istovremeno, slabiji rast u eurozoni je negativno uticao na izvozu aktivnost Bosne i Hercegovine i na dotok kapitala. Inflacija je i dalje niska i odražava oslabljenu domaću potražnju. U martu 2013.g. inflacija je iznosila samo 0,8% u odnosu na isti period prošle godine. Valutni odbor – uspostavljen 1997 godine – i dalje je ključno uporište monetarne politike.

Loše vanjske i unutrašnje prilike će vjerovatno ograničiti rast u BiH u naredne dvije godine. Nakon negativnog rasta u 2012. godini, oporavak u 2013 i 2014 godini je u najboljem slučaju skroman. Određeni rast se očekuje u srednjoročnom periodu ako

se poboljšaju globalni i regionalni izgledi. Međutim, ekonomija je i dalje ugrožena na mnogim frontovima, ne samo zbog toga što je cijeli region u teškoj situaciji, već i zbog toga što unutrašnja složenost političke strukture zemlje i loša investiciona klima predstavljaju glavne prepreke ulaganjima. Tome treba dodati i nastalu izbjegličku krizu u Evropi koja je u toku i koja će znatno promijeniti makroekonomsko okruženje što će negativno uticati i na ekonomiju BiH.

Postoji također i rizik od slabljenja fiskalnog položaja ukoliko vlasti ne ispune preuzete obaveze u skladu sa programom MMF-a za fiskalnu konsolidaciju, kao rezultat jakog pritiska različitih interesnih grupa. Svako odstupanje od programa može ugroziti naredna finansiranja od strane Evropske unije i Svjetske banke.

1.4. Strukturalna reforma

Bosna i Hercegovina je sporo napredovala u reformama, posebno posljednjih godina gdje je teško istaći konkretna ostvarenja u sferi reformi. EBRD-ovi tranzicijski pokazatelji na nivou zemlje pokazuju da je BiH ostvarila skoro maksimalan rezultat za liberalizaciju cijena, trgovinski i devizni sistem, odražavajući široko liberaliziranu i otvorenu ekonomiju. Zemlja također ima relativno visok rezultat u oblasti male i velike privatizacije. Zemlja ima najslabiji rezultat u oblasti reforme uprave i poduzetništva kao i politike konkurentnosti, dvije oblasti u kojima se reforme tradicionalno teže sprovode, a dobri rezultati se povezuju sa zemljama u podmaklim fazama tranzicijskog procesa.

Na nivou sektora, postigut je djelomičan napredak u posljednje tri godine. Najzapaženiji je početak implementacije prvog PPP-a u sektoru transporta u 2012 godini, što obuhvata izgradnju i održavanje autoputa Doboj-Vukosavlje, dijela transnacionalnog transportnog Koridora Vc. Ukoliko bude uspješan, ovaj projekat bi mogao biti važan znak za druge zemlje u regionu. U ostalim sektorima mnoge reforme već duže vrijeme nisu završene. Napredak u privatizaciji je u zastoju, a razvoj privatnog sektora je ugrožen slabim poslovnim okruženjem.

1.5. Poslovno okruženje

Poslovno okruženje u BiH i dalje je najkompliciranije u regionu, a što je, eo ipso, logična izvedenica iz postojećeg *Dejtonskog angažmana*, ako to možemo svesti u samo dvije riječi, koji kreira paraliziranu državu i kada je poslovni angažman u pitanju. U protekle dvije godine provedene su određene reforme da bi se smanjile administrativne barijere za otvaranje novih preduzeća, smanjenjem regulatornog poreskog opterećenja i pojednostavljenom registracijom imovine. Međutim, BiH je i dalje nisko rangirana na osnovu većine pokazatelja kvaliteta poslovnog okruženja. U posljednjem Izvještaju Svjetske banke o uslovima poslovanja, BiH se nalazila na 126 mjestu od 185 zemalja svijeta po sveukupnoj lakoći poslovanja, ispod svih zemalja Jugoistočne Evrope i među najlošije rangiranim u cijeloj tranzicijskoj regiji. Zemlja je naročito slabo rangirana po pokazateljima za dobijanje građevinske dozvole (na 163 mjestu), lakoću otvaranja preduzeća (na 162 mjestu), i priključenje električne energije (na 158 mjestu).

BiH je nešto bolje rangirana prema pokazatelju Svjetskog ekonomskog foruma (WEF)¹ o globalnoj konkurentnosti i nalazi se na 88 mjestu od 144 zemlje u smislu cjelokupne konkurentnosti. Prema WEF-ovom pokazatelju globalne konkurentnosti, kvalitet javnih institucija u BiH je visok u odnosu na zemlje regiona (BiH je na 79 mjestu prema ovom pokazatelju iza svega dvije zemlje Jugoistočne Evrope) uprkos složenom političkom ambijentu. Prema pokazateljima kvaliteta makroekonomskog okruženja BiH se nalazi na 97 mjestu što je malo ispod prosjeka za region Jugoistočne Evrope, ali prema pokazateljima kvaliteta infrastrukture BiH ima loš rezultat. Nalazi se na predzadnjem mjestu - na 143 mjestu od ukupno 144 obuhvaćene zemlje - po kvalitetu svoje transportne infrastrukture. U istraživanju poslovnog ambijenta i uspješnosti rada preduzeća EBRD-a² i

Svjetske banke (BEEPS)³, koje je provedeno posljednjih godina, preduzeća su istakla političku nestabilnost, poreske stope, veliki neformalni sektor i pristup finansiranju kao glavne prepreke u poslovanju preduzeća.

Prema indeksu percepcije korupcije (IPK) agencije Transparency International za 2014. godinu, BiH se nalazi na 80 mjestu od 174 zemlje. Ovo je povoljno u odnosu na brojne regionalne susjede. Međutim, korupcija i dalje predstavlja ozbiljan problem, a građani je smatraju veoma raširenom pojavom.

1.6. Socijalne prilike

Bez obzira na stalne ekonomske i reformske izazove, u posljednjoj deceniji se dohodak po stanovniku i životni standard značajno poboljšao u BiH. Stvarni BDP po stanovniku je porastao 32 procenta tokom decenije do 2014 godine. Međutim, sa dohotkom po stanovniku, korigovanom prema PPP (paritetu kupovne snage), nešto višem od 8.000 US\$, BiH i dalje ostaje jedna od najsiromašnijih zemalja u Evropi. Prema procjenama Eurostata, u Bosni i Hercegovini BDP po stanovniku, korigovan prema standardima kupovne moći, u 2012 godini iznosi 28% od prosjeka EU.

BiH ima najnižu stopu participacije u tržištu rada u Evropi. Na osnovu posljednje ankete Statističkog zavoda o radnoj snazi, prosječna stopa participacije BiH je bila samo 44 procenta, znatno niža od zemalja u regionu, koje imaju stopu od preko 60%, a prosjek EU je preko 70%. Ovo odražava u velikoj mjeri izuzetno nisku stopu participacije među ženama, koja je bila 33% u 2012 godini.

Uprkos niskoj stopi participacije radne snage, BiH još uvijek bilježi najvišu stopu nezaposlenosti u regionu. Nezaposlenost mladih je naročito akutan problem. Dok prosječna stopa nezaposlenosti za cijelu populaciju trenutno iznosi 28%, nezaposlenost među osobama mlađim od 24 godine prelazi 60%. Nezaposlenost mladih je naročito visoka u Federaciji, gdje je iznosila blizu 70% u 2012 godini.

¹Svjetski ekonomski forum

²Evropska banka za rekonstrukciju i razvoj

³Poslovno okruženje i istraživanje performansi preduzeća

U BiH postoje značajni regionalni dispariteti. Prema posljednjem istraživanju troškova domaćinstva, kojeg su proveli državni i entitetski zavodi za statistiku 2012. godine, stopa siromaštva domaćinstava je bila najviša u Brčko distriktu i to 26%, zatim slijedi Republika Srpska sa 22% i Federacija BiH sa 16,3%. U oba entiteta postoje oštri dispariteti između urbanog i ruralnog stanovništva. Siromaštvo je znatno manje u urbanim područjima u poređenju sa ruralnim područjima (u BiH, stopa ruralnog siromaštva iznosila je 23,7% u poređenju sa 10,8% u urbanim područjima).

Pristup obrazovanju je i dalje ispod standarda OECD-a⁴. Upis u osnovne škole se kreće oko 90% u poređenju sa skoro univerzalnom stopom u OECD-u, a stopa završavanja osnovne škole je 76% i manja je od stope u većini zemalja u regionu. Na osnovu podataka Svjetske banke, BiH ima jednu od najnižih stopa upisa na treći stepen obrazovanja u regionu.

II Aktualna situacija

1. Ekonomsko stanje u Bosni i Hercegovini

Prema izvještaju Direkcije za ekonomsko planiranje (DEP) BiH procjenjuje da će u periodu 2016-2018.godine doći do ekonomskog oporavka BiH. Prema istom izvještaju u 2015.godini očekuje se ekonomski rast od dva i po posto, nakon čega bi uslijedilo dalje poboljšanje u 2016.godini, sa realnom stopom 3,1 %.

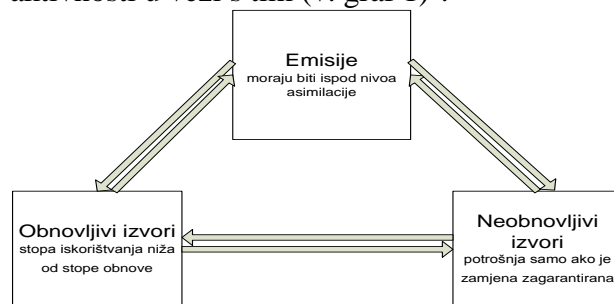
Očekuje se znatan porast investicija u 2015.godini od 7,3 % u dalje poboljšanje od 9,6 % u 2016.godini. To bi dovelo do rasta domaće tražnje za 2,3 % u 2015.godini odnosno 2,9% u 2016.godini. To će dovesti do smanjenja stope nezaposlenosti, praćeno brojem porasta zaposlenosti od 1,5 %. U 2016.godini uz pretpostavljeni ekonomski rast očekuje se nastavak pozitivnog dešavanja na tržištu rada. Pretpostavlja se da bi ukupan broj zaposlenih u BiH u 2017.godini mogao biti uvećan 2,0 %, a u 2018.godini 2,18 %. Takođe bi se prosječna neto plata mogla povećati do 2,1 % u 2017. godini odnosno u 2018.godini. U narednim godinama očekuje se porast stranih direktnih

investicija godišnje od preko milijardu konvertibilnih maraka za BiH. U izvozu u periodu 2017-2018.godine predviđa se potpuna normalizacija ekonomskih prilika. U 2017. i 2018.godini stopa rasta izvoza iznosila bi 6,7% odnosno 7,4%.

2. Održivi razvoj

2.1. Osnove održivog razvoja

Konferencija UN-a za zaštitu okoliša i razvoj (UNCED) je donijela 1992. god. Deklaraciju iz Rio de Žaneria, prema kojoj je održivi razvoj ideja vodilja za 21. vijek. Postignuti konsenzus označava nužnost okolinskog, ekonomskog i socijalno pravednog razvoja u interesu sadašnjih i budućih generacija. U središtu konsenzusa je uvažavanje tri dimenzije: okolinske, ekonomske i socijalne, koje se moraju posmatrati s jednakim uvažavanjem. Moraju se posmatrati zajedno u sklopu lokalnih, regionalnih i nacionalnih strategija održivog razvoja kao i međunarodnih sporazuma postignutih u okviru o globalnog upravljanja radi postizanja održivog razvoja. Kao i druge zemlje i internacionalni akteri, BiH mora nužno voditi računa o postizanju optimalnih blagodeti od prirodnog okruženja. To znači kretanje od slabe k snažnoj okolinskoj održivosti tj. pomjeranje od paradigme o održivosti ukupnog kapitala⁵ k paradigmi o održanju okolišnog kapitala tj. o postojanju čvrstih pravila o zaštiti prirodnih resursa i reguliranju ljudske aktivnosti u vezi s tim (v. graf 1)⁶.

Graf 1. Pravila okolišno održivog razvoja

⁵ Ukupni kapital = fizički kapital + okruženjski kapital; ako se smanjuje okruženjski kapital primjerice vrši sječa šume radi izgradnje autoputa, a povećava fizički, tj. ne mijenja ukupni iznos kapital, postoji održiv razvoj.

⁶Michael von Hauff (2009), From a Social to a Sustainable Market Economy“, Policy Paper 31. Bonn: SEF.

⁴Organizacija za ekonomsku saradnju i razvoj

BiH je većim dijelom sačuvala svoju geo- i bio-raznolikost (i pored relativno visokih emisija sumpordioksida u atmosferu, nekih zagađenih riječnih tokova i velikog broja divljih i neuređenih odlagališta otpada), koji mogu služiti čvrstom podlogom njenog održivog razvoja. Preuzimanje pravnih stečevina u oblasti okolinskog *acquis-a* treba biti u funkciji održivog razvoja, a ne predstavljati teret ekonomiji, odnosno treba jačati a ne slabiti njenu konkurentnost. Područje koje može najviše doprinijeti održivom razvoju je povećanje efikasnosti korištenja energije.

2.2. Ključni izazovi u pospješivanju održivog razvoja

Glavni izazovi s kojima se BiH treba suočiti u oblasti okoliša i okolinske infrastrukture i potencijala obnovljivih izvora energije su:

- Globalizacija i svjetska finansijska i ekonomska kriza;
- Klimatske promjene – ranjivost BiH na poplave, suše i druge ekstremne događaje;
- Mjesto BiH u regiji (tj. regijama kojima pripada) i saradnja sa susjedima.

EU na okoliš gleda globalno, te se od svih sudionika zahtijeva ispunjavanje istih uslova koji se u tom sektoru postavljaju. Imajući u vidu da je strateški cilj BiH pristupanje u EU, regulisanje odnosa između industrije i okoliša predstavlja ozbiljan izazov, s obzirom na postojeću stanje i praksu u našoj zemlji. BiH je u obavezi da svoje zakonodavstvo u upravljanju okolišem u potpunosti uskladi sa međunarodnim konvencijama i direktivama, te da usvoji i primjenjuje koncepte, principe i prakse definisane od strane međunarodnih organizacije koje se bave upravljanjem okolišem i vodama. Evropska unija i svijet su na raskrsnici razmatranja energetske budućnosti. Klimatske promjene, rast zavisnosti od uvoza nafte i drugih fosilnih goriva, rast uvoza i rast cijena energije čini društvo ranjivim. Prevazilaženje ovih problema su veliki izazov za Evropsku Uniju, i ona započinje veoma ambicioznim odgovorima. Vrijeme jeftine energije je nepovratno iza nas. Evropa ulazi u novu

energetsku eru. Danas je energija ne samo važna za funkcionisanje Evrope, nego je ključna i za postizanje njenih strateških ciljeva. Povećanje proizvodnje domaće energije i povećanja konkurentnosti te proizvodnje sa uvozom, važan je imperativ Evropske Unije, kako bi se smanjila zavisnost o uvozu energije. U obnovljive izvore energije spada energija Sunca, hidroenergija, energija vjetrova, energija iz biomase zatim geotermalna i vodonična tehnologija, kao i mogućnost recikliranja otpadnog materijala i povratno korištenje energije.

Korištenje obnovljivih izvora energije je važno i zbog sljedećeg:

- Smanjenje zavisnosti o energiji iz uvoza
- Podsticaj razvoju ostalih privrednih grana
- Povećana mogućnost zapošljavanja domaće radne snage
- Produženje trajanja rezervi primarnih energetske izvora
- Pozitivan odnos prema čovjekovoj okolini (okolinska održivost, ekološki značaj).

2.3. Energetska politika

Evropske energetske politike imaju tri glavna cilja:

1. Održivi razvoj, koji podrazumijeva sljedeće aktivnosti:
  - razvoj obnovljivih izvora energije, konkurentnih konvencionalnim istodobno sa smanjenim štetnim emisijama,
  - razvoj vlastitih resursa, dostatnih za zadovoljenje energetske potrebe (oslanjanje na vlastite resurse, a ne na uvoz)
  - ulaganje napora čitave zajednice na zaustavljanje klimatskih promjena i poboljšanje kvaliteta zraka.
2. Konkurentnost, koja podrazumijeva sljedeće aktivnosti:

- osigurati da otvoreno tržište energije donosi koristi potrošačima i ekonomiji u cjelini, dok se ulaže u proizvodnju energije i u povećanje energetske efikasnosti,
  - smanjiti uticaj viših međunarodnih cijena energije na ekonomiju Evropske Unije i njene građane
  - održavati razvoj energetskih tehnologija Evrope.
- 3. Sigurnost snadbijevanja, koja podrazumijeva:**
- smanjenje zavisnosti Evropske Unije od uvoza energije putem smanjenja zahtjeva, diverzificiranjem različitih vrsta izvora energije Evropske Unije s većim stepenom korištenja konkurentnih obnovljivih izvora energije,
  - diverzificiranje izvora i puteva opskrbe energije uvoza,
  - kreiranje sistema koji će adekvatno stimulisati ulaganja radi zadovoljenja rastućih zahtjeva za energijom,
  - poboljšavanje uslova Evropskih kompanija traženjem pristupa globalnim resursima,
  - osiguranje mogućnosti i dostupnosti svih građana energetskim izvorima.

3. Energetska efikasnost i kontekst klimatskih promjena

3.1. Opšti pristup

Članstvo u Energetskoj zajednici u velikoj mjeri pokreće energetska politiku u BiH, zajedno sa domaćim ograničenjima i problemima. Dok će ovo vremenom osigurati da pitanja održive energije postanu prioritet, trenutno se energija i drugi prirodni resursi (uključujući i šume) neefikasno koriste u javnom i privatnom sektoru i već odavno su neophodne značajne investicije u energetska efikasnost u proizvodnji električne energije, industrijskom, javnom i stambenom sektoru kao i zakonske i regulatorne promjene. Pored značajnog potencijala u unapređenju energetske efikasnosti, BiH ima neiskorišten potencijal u oblasti ulaganja u obnovljivu energiju (hidroenergija, biomasa, vjetroelektrane i proizvodnja solarne

energije). Međutim, da bi se ovaj potencijal potpuno iskoristio neophodno je izvršiti zakonska i regulatorna poboljšanja, uključujući i politiku feed-in tarifa⁷ i koncesija, i veće uloge privatnog sektora.

3.2. Ekologija i obnovljivi izvori energije

I obnovljive i neobnovljive resurse treba koristiti tako da se ukupan kapital društva uvećava. Korištenjem obnovljivih prirodnih resursa, (do nivoa njihove obnovljivosti), ne umanjuje se prirodni kapital, a uvećava se stvoreni kapital (javni i privatni), ljudi se zapošljavaju i povećava kvalitet života. Korištenjem neobnovljivih resursa, troši se prirodni kapital (npr. raspoloživo rudno bogatstvo), ali bi se stvorenim društvenim kapitalom (javnim ali i privatnim – primjer svjetskih privatnih naftnih kompanija, koje ulažu u istraživanje obnovljivih izvora energije) morale osiguravati pretpostavke za održivi razvoj – i onda kada se iscrpe neobnovljivi resursi. Dakle, prije iscrpljenja, mora se osigurati zamjena. Resursi koji se ne koriste su bezvrijedni – to u stvari pokazuje nesposobnost zajednice da osmisli svoj razvoj i preduzme odgovarajuće mjere radi optimalnog korištenja svih raspoloživih resursa.

Politika zaštite okoliša ne smije biti kočnica razvoja, naprotiv, stvarni razvoj je moguć jedino uz adekvatne mjere zaštite okoliša. Zato politike svih sektora, a posebno onih koji se direktno dotiču prirodnih resursa, moraju u sebi integrisati i politiku zaštite okoliša.

Evropska Unija i posebno uspješnije zemlje u razvoju – članice EU, već su uspješno integrisale okolišne pravne stečevine u gotovo sve ostale sektore. To je siguran put i za BiH, i njena obaveza u procesu pristupanja EU.

Ekonomski instrumenti koji će poticati zaštitu okoliša, a u suštini održivi razvoj, u BiH su potpuno nerazvijeni. Potrebno ih je

⁷Feed In tarifa podrazumijeva da Vlada utvrđuje cijenu po proizvedenom kWh u zavisnosti koja se tehnologija primjenjuje.

hitno razvijati, jer su, uz pravne instrumente (npr. okolišne i druge dozvole, saglasnosti, planove prilagođavanja i slično), to komplementarni mehanizmi za upravljanje razvojem, tako da bude stvarno održiv.

4. Zapošljavanje

4.1. Postojeće stanje

Tržište rada i zapošljavanje u BiH se suočava s brojnim izazovima, među kojima su najkarakterističniji sljedeći:

- Niska stopa aktivnosti radno sposobnog stanovništva
- Relativno visok broj 'obeshrabrenih'
- Dugoročna, strukturna nezaposlenost
- Nedovoljno stvaranje radnih mjesta, i to primarno na neopaženom tržištu rada
- Visoka podzaposlenost
- Veoma ograničen pristup otvorenim radnim mjestima

Sporo otvaranje radnih mjesta i općenito niska tražnja radne snage je ključni problem nezaposlenosti u BiH. Ne postoji proces kreiranja radnih mjesta koji može apsorbirati priliv radne snage na tržište rada. BiH u poređenju sa zemljama u okolini, posebice sa zemljama članicama EU sa najnižom stopom zaposlenosti radne snage. Vrlo je neugodna činjenica da su od ukupnog broja nezaposlenih, 86.6 % dugoročno nezaposleni, tj. oni koji su nezaposleni preko godinu dana. Polovina nezaposlenih (50.3%) je neuposlana duže od pet godina.

4.2. Izazovi u poboljšanju zaposlenosti

Da bi na svom EU putu stigla Maltu, zemlju članicu EU s najnižom stopom ukupne zaposlenosti, BiH treba - prema kalkulacijama utemeljenim na anketama radne snage za 2008. - stvoriti 0.6 miliona radnih mjesta, pored postojećih 0.9 miliona. Da bi BiH stigla stopu zaposlenosti Danske, zemlju članicu EU s najvišom stopom zaposlenosti, trebala povećati zaposlenost za 2.3 puta. a, da bi BiH imala zaposlenost barem kao Malta, treba potpuno eliminirati postojeću nezaposlenost - i k tomu još

znatno smanjiti broj neaktivnih osoba (koji iznosi 1,5 miliona) njihovim uključivanjem u radnu snagu, prvenstveno u zaposlenost.

Razvoj preduzetništva i stvaranje uslova za brzi rast MSP predstavlja stoga prvi oslonac u stvaranju radnih mjesta. To mora biti sistemski uklopljeno u poboljšanje političke, poslovne i investicijske klime, fizičke i socijalne infrastrukture i političkih institucija (brže, jednostavnije i manje proceduralno upravljanje ekonomskim procesima, naročito osnivanje preduzeća i rješavanje njihovim sudskih sporova), transfer tehnologija i njihovu dogradnju kroz komercijalne inovacije proizvoda i proizvodnih procesa naročito unutar klusterskih inicijativa, diverzifikaciju finansijskih shema i instrumenata te specifično kroz ruralnu zaposlenost.

Strukturalna nezaposlenost je posljedica neuklađenosti između vještina nezaposlenih i vještina koje se traže od strane poslodavaca na novootvorenim radnim mjestima.

Mjera dodatne edukacije, obuke i prekvalifikacije nezaposlenih se odnosi na osiguranje subvencija za obrazovanje nezaposlenih i reduciranje troškova edukacije, pružanjem mogućnosti nezaposlenima da učestvuju na programima obuke i prekvalifikacije, osiguravanje mogućnosti za sticanje kvalifikacija kroz rad itd. Moguće ih je zaposleniti unutar općinskog javnog sektora kroz poslove potrebne pružanje usluga i poduzimanje infrastrukturnih radno intenzivnih javnih radova.

Jedan od sektora koji značajno doprinosi visokoj nezaposlenosti neopažene ekonomije je sektor poljoprivrede, pa je potrebno posvetiti posebnu pažnju reguliranju statusa individualnih poljoprivrednih proizvođača.

4.3. Prioriteti u poboljšanju zaposlenosti i mjere njihovog ostvarivanja

Razvoj malih i srednjih preduzeća i otvaranje novih radnih mjesta (MSP)

MSP čine važan institucionalni dio ekonomije obzirom da zapošljavaju velik broj radnika. Stoga je prvi prioritet u oblasti

zapošljavanja stvaranje i poboljšanje uslova za razvoj postojećih MSP. MSP trebaju određene podsticaje od strane države i lokalne zajednice npr. povoljne kreditne linije za zapošljavanje.

Radi daljeg razvoja MSP neophodni su povoljni finansijski podsticaji. Oni se ogledaju u podsticajima iz budžeta i povoljnim kreditnim linijama. Podsticaji iz budžeta su neophodni za podršku posebnim programima: za mlade, žene, ruralno i socijalno preduzetništvo.

Kreditnim linijama pod povoljnim uslovima (duži rok otplate, grejs period, niža kamatna stopa) obezbijedila bi se sredstva za investicije u proširenje postojećih kapaciteta, za nove procese i proizvode i samim tim za zapošljavanje određenog broja radnika.

Najveći broj MSP poslovanje zasniva se na sopstvenim sredstvima preduzetnika, odnosno osnivača, koja najčešće nisu dovoljna da se obezbijedi intenzivniji razvoj ovih preduzeća. Praktično, najveći problem sa kojim se suočavaju MSP je nedostatak kapitala. Do dodatnih izvora finansiranja se uglavnom teško dolazi, jer bankarski sektor nije spreman da preuzme rizik finansiranja ovih preduzeća, zbog činjenice da su izložena visokom stepenu propadanja, naročito u prve dvije godine funkcionisanja. Postoji očigledna nesrazmjera između potreba MSP sektora za dodatnim kapitalom i spremnosti bankarskog sektora da te potrebe podrži.

4.4. Funkcionisanje tržišta rada i aktivne mjere zapošljavanja

Povećanje fleksibilnosti tržišta rada se odnosi na stvaranje okruženja i preduslova za ubrzanje dinamike na tržištu rada radi postizanja ravnoteže ponude i potražnje na tržištu rada. Fleksibilnije tržište rada je puno osjetljivije na uslove povećane ponude ili potražnje za radnom snagom i omogućava lakše prilagođavanje tržišta na eksterne udare s minimalnim gubitkom radnih mjesta.

Jedan od bitnih elemenata koji određuju fleksibilnost tržišta rada je nivo standarda i

zaštite radnika. Povećanje fleksibilnosti tržišta rada u Bosni i Hercegovini se prvenstveno odnosi na unapređenje pravnog okvira kroz jednostavniju regulativu zapošljavanja i otpuštanje radnika, fleksibilnije oblike ugovora o radu, fleksibilnost radnog vremena, kolektivno pregovaranje koje neće voditi plaće i troškove zapošljavanja na nivo koji limitira dinamiku tržišta rada, te efikasnije institucije tržišta rada koje neće biti prepreka ili uska grla na tržištu rada.

Ovako definisan razvojni prioritet se očituje i kroz definirane mjere koje se odnose na četiri stupa koja omogućavaju unapređenje fleksibilnosti tržišta rada a koje obuhvataju: a) unapređenje zakonskog okvira; b) unapređenje socio-ekonomskog dijaloga; c) poboljšanje funkcioniranja tržišta rada, te d) unapređenje statističkog sistema i uvezivanje informacionih sistema javnih institucija relevantnih za tržište rada (penzioni i zdravstveni fondovi, zavodi za zapošljavanje, statističke agencije, porezne službe, itd.).

Dugotrajna nezaposlenost je jedan od najozbiljnijih problema na tržištu rada u Bosni i Hercegovini. Od ukupnog broja nezaposlenih 86% su nezaposleni duže od godinu dana i mogu se smatrati dugotrajno nezaposlenim. Ono što posebno zabrinjava je da je, od ukupnog broja nezaposlenih u Bosni i Hercegovini, njih 42,7% nezaposleno duže od 5 godina. Dugoročna i strukturna nezaposlenost u BiH je posljedica procesa deindustrializacije, koja je za razliku od drugih država prvenstveno posljedica uništenja proizvodnih resursa tokom ratnih dejstava. Deindustrializacija je ostavila bez posla veliki broj radnika sa niskim stepenom obrazovanja, vještina i sposobnosti koji su bili zaposleni na nisko-kvalifikovanim poslovima u proizvodnom sektoru. Sa druge strane, značajna rast sektora usluga i nemogućnost radnika sa niskim kvalifikacijama da se prebace u sektor usluga koji zahtijeva potpuno drugačiji skup vještina i znanja dodatno doprinose velikom obimu dugoročne i strukturalne nezaposlenosti.

Gubitak kontakta sa tržištem rada kod pojedinca dovodi do gubljenja sposobnosti,

znanja i vještina stečenih bilo radom ili obrazovanjem. Pored toga, dugotrajno nezaposleni su često obeshrabreni i povlače se u ekonomsku neaktivnost što u instanci ima negativne posljedice po ekonomiju BiH zbog značajnog gubitka jednog od najznačajnijih resursa, redne snage.

Pored problema dugoročne nezaposlenosti, Bosna i Hercegovina se sve više suočava sa problemom neusklađenosti ponude i potražnje za radnom snagom. Ovo se prvenstveno ogleda u nedostatku iskusnih visokokvalifikovanih radnika u određenim industrijskim sektorima kao što su građevina i metaloprerađivačka industrija.

Zbog gore navedenog politike zapošljavanja se moraju usmjeriti na prevenciju dugoročne nezaposlenosti kroz omogućavanje onima koji su nezaposleni da u roku od 6 mjeseci uspostave određenu vrstu kontakta sa tržištem rada.

Strukturalna nezaposlenost je posljedica neusklađenosti između vještina nezaposlenih i vještina koje se traže od strane poslodavaca na novootvorenim radnim mjestima. Trenutno u BiH postoji samo jedan (Bihać) centar za brzu prekvalifikaciju, međutim kapacitet ovog centra je nedovoljan (godišnje oko 160 osoba) da bi imao značajniji uticaj na poboljšanje situacije na tržištu rada. Stoga je potrebno izraditi program i plan uspostave novih centara za brzu obuku, dodatnu edukaciju i prekvalifikaciju nezaposlenih osoba.

5. Transport i komunikacije

Bosna i Hercegovina je mala zemlja, po površini i broju stanovnika, što zahtijeva veću angažovanost, odnosno povezanost i mobilnost ljudi i roba, u cilju ekonomskog i društvenog razvoja, na osnovi većeg korištenja internih prirodnih, ljudskih i drugih resursa.

Razvoj svih vidova transporta je neophodan radi konkurentnosti i ponude različitih vidova usluga, pa se u tom pogledu postavlja cilj optimalnog razvoja svih vidova transporta, kako bi se skladu sa EU transportnom politikom postigao

zadovoljavajući nivo svih usluga uz dostignuće promovisanog i praktično primjenjenog intermodalnog transporta i sistema inteligentnog transporta (ITS), kao najviših oblika modernog i ekonomičnog transporta, potrebnog ekonomiji, društvu i građanima pojedinačno.

Institucionalna struktura BiH, definirana najvišim državnim i entitetskim aktima, ne podrazumijeva transportnu iscjepkanost, već slobodu kretanja i racionalnost u organizaciji transportnog sistema, te konkurenciju, izuzev lokalnog prevoza građana. Harmonizacija propisa interno i regionalno s EU standardima doprinosi većoj i racionalnoj pokretljivosti ljudi i roba. Novi propisi su primjenjivi u cijelom regionu, pa i u BiH. To pored ostalog, sa istim standardima i propisima, uključuje sigurnost i zaštitu okoliša, što je jako važno, obzirom da transport odonosi veliki broj ljudskih života, povećava invalidnost ljudi, materijalne i druge gubitke, te doprinosi zagađenju sredine.

Zadovoljenje i povećanje mobilnosti roba i ljudi, te doprinos ukupnom održivom društvenom i ekonomskom razvoju moguće je kroz izgradnju, u što kraćem periodu, nedostajeće transportne infrastrukture, naročito planirane autoceste i brze ceste, koje povezuju velike privredne i administrativne centre u BiH, te povećavaju regionalnu povezanost BiH.

Neophodno je povećati učinak rada u pogledu boljeg planiranja realizacije projekata, efikasnijeg rada i znatno povećati rezultate izgradnje cesta, na godišnjem nivou, 15 do 20 kilometara.

Uz to je neophodno rekonstruirati i modernizirati postojeću infrastrukturu (ceste, željezničku mrežu, riječne luke, te aerodrome).

Dogovorene reforme, koje su veoma često uslov korištenja finansijskih sredstava, potrebno je pravovremeno ispunjavati sa pripremama projekata, naročito u sektoru željeznica. Kod određivanja prioriteta za rekonstrukciju i modernizaciju treba se rukovoditi stepenom veće ekonomske i finansijske isplativosti i rješavanja

transportnih problema, kao što je slučaj korištenja riječnog i željezničkog transporta, koji su trenutno veoma zapostavljeni. Prilikom realizacije ove mjere posebnu pažnju je potrebno posvetiti sigurnosti u saobraćaju i zaštiti okoliša. Kao jedna od mjera je svakako ostvarivanje funkcionalnog i ekonomičnog transporta, uz minimalno negativan uticaj na okoliš.

Postojeći transport ne zadovoljava društvene i ekonomske potrebe na način kako je to u razvijenim zemljama Evrope i zbog toga su neophodni veliki naponi za povećanje funkcionalnosti i ekonomičnosti transporta. Urađene studije u BiH za intermodalni transport, reabilitaciju rijeke Save, za sigurnost saobraćaja i sl. su osnova za donošenje odluka za realizaciju ove mjere. Funkcionalan i ekonomičan transport ima izuzetne indirektne efekte na ekonomiju i društvo. Sve to treba da prati i negativne uticaje od procesa u sektoru transporta i preduzimati potrebne aktivnosti za postizanje sigurnog i pouzdanog transporta.

6. Poljoprivreda

6.1. Izazovi poljoprivrede BiH

Konstantni rast cijena energenata i inputa, te nestabilnost cijena hrane na svjetskom tržištu stvaraju potpuno novo poslovno okruženje za poljoprivrednu proizvodnju BiH. Porast cijena inputa i energije imaju negativnog efekta na već ionako nisku produktivnost i efikasnost proizvodnje hrane u BiH. Dugogodišnje suše, porast potražnje za proizvodima animalnog porijekla (Kina i Indija), nestabilnost cijena hrane, povećanje cijene zemljišta (zbog uzgoja usjeva za proizvodnju energije), te afere i skandali vezani za kvalitet hrane ponovo su pitanja sigurnosti snabdijevanja hranom i efikasnosti lokalnih tržišta postavili visoko na globalnu političku agendu. Ovi trendovi, s jedne strane, otvaraju mogućnost za razvoj sektora (porast tražnje za proizvodima), a s druge strane, kada je u pitanju važnost nacionalnih sistema osiguranja kvaliteta i bezbjednosti hrane, te implementacija oštrih standarda iz ove oblasti, predstavljaju ograničenje daljem razvoju sektora.

Kao posljedica ubrzane globalizacije javlja se visoka koncentracija poslovanja u maloprodaji i kreiranje dugačkih globalnih,

visoko zahtjevnih lanaca snabdijevanja u proizvodnji i distribuciji hrane. Njihova pregovaračka pozicija na tržištu je izuzetno jaka i jača svakim danom, tako da oni postaju glavni akteri u oblikovanju uslova poslovanja i nastupa na tržištu. Ovakva situacija trenutno ograničava pristup tržištu za sektor poljoprivrede, jer njegovi proizvođači nisu sposobni ispuniti uslove vezane za implementaciju standarda kvaliteta, kvantiteta (stalnosti snabdijevanja), niti su u mogućnosti prodati svoje proizvode po traženim, obično vrlo niskim cijenama. Upravo zbog toga sektor mora proizvoditi vrlo specifične, posebne proizvode, proizvode sa jasnim identitetom za kojima na tržištu postoji povećana potražnja, te raditi na podizanju efikasnosti proizvodnje, kako bi bili i cjenovno konkurentni na tržištu. Drugim riječima, odgovor sektora na opisana kretanja na tržištu treba biti inovativnost i modernizacija.

Pored toga, globalna i regionalna integracija dovodi do činjenice da svaka zemlja gubi dio suvereniteta, što znači da svoje javne politike mora oblikovati pregovaranjem u supranacionalnim tijelima (STO, EU i sl.) uz obavezno poštivanje prihvaćenih „internacionalnih pravila“. U tom smislu, ključ uspjeha svake ekonomije, pa time i sektora poljoprivrede, jeste moderna, sposobna i vješta administracija, koja će biti sposobna da na temelju činjenica obezbijedi zemlji adekvatnu poziciju u okviru bilo koje integracije, ili pri pregovaranju sa supranacionalnim tijelima. Sposobnost administracije će zavisiti od kvaliteta institucija i mehanizama za prikupljanje podataka neophodnih za kreiranje adekvatnih javnih politika, njihov monitoring i evaluaciju, kao i za obezbjeđenje transparentnosti odlučivanja i poslovanja.

6.2. Proces EU integracija i zahtjevi vezani za poljoprivredni sektor

Priključenje EU podrazumijeva radikalnu promjenu i modernizaciju načina kako upravljanja, tako i poslovanja za sve aktere poljoprivrednog sektora. To u konačnici zahtijeva snažno investiranje u razvoj i opremanje novih institucija, kao i u jačanje znanja, vještina i sposobnosti svih aktera

sektora, pa zbog toga predstavlja izazov za svaku zemlju kandidatkinju, a pogotovo za manje razvijene zemlje, ili zemlje koje su u ekonomskoj i političkoj krizi. Generalno rečeno, proces EU integracija u poljoprivredi podrazumijeva usklađivanje zakonodavstva, izgradnju i jačanje institucija i reformu poljoprivredne politike u cjelini.

III Faktori strategije razvoja Bosne i Hercegovine 2010-2020

1. Faktori razvoja

Faktori razvoja predstavljaju oslonac i pokretač budućeg razvoja, a u BiH to su:

- Prirodni resursi (zemljište, šume, hidropotencijal, rudna bogatstva i dr.);
- Demografski faktor kao ključni faktor za mobilizaciju razvoja, koji je zbog ratnih aktivnosti – u dobroj mjeri degradiran.
- Kadrovi predstavljaju ključni resurs razvoja. Nedostatak menadžera novijeg tipa treba prevazilaziti identifikacijom talenata i obrazovanjem postojećih;
- Raspoloživi kapital koji predstavlja radom stvorene vrijednosti (građevinski objekti, oprema, infrastruktura, naselja, obrtna sredstva i dr.
- Naučno-tehnološki razvoj.

2. Ciljevi i strategije razvoja u BiH do 2020. godine

Formulisani opšti ciljevi razvoja treba, dakle, da pruže jasan odgovor na pitanje šta Bosna i Hercegovina želi i može postići u svom razvoju u pravcu optimiziranja rasta materijalne proizvodnje (nacionalnog dohotka) i životnog standarda stanovništva i koji su to posebni prateći ciljevi razvoja (njihov intenzitet, prioriteti, protivrječnosti) koji su u funkciji realizacije opšteg razvoja. Strategija razvoja BiH do 2020. godine uključuje i koordinaciju sa svim nivoima vlasti, kako na državnom nivou tako i na nivou kantona i opština.

U Strategiji razvoja BiH čija je izrada u toku naznačeni su strateški ciljevi razvoja BiH:

makroekonomska stabilnost, konkurentnost, održivi razvoj, zapošljavanje, EU integracije i socijalno uključivanje.

Pored navedenih ciljeva postoji više posebnih ciljeva razvoja, od kojih pominjemo samo neke: visoke stope rasta GDP-a, povećanje izvoza i smanjenje trgovinskog deficita, rast zaposlenosti, razvoj malih i srednjih preduzeća, povratak izbjeglica i raseljenih lica, efikasna pravna država, inovacije i razvoj tehnologije, edukacija, obrazovanje, reforma socijalnog sektora i dr.

3. Vizija razvoja

Obzirom da se BiH nalazi između zemalja s niskim dohotkom koje konkuriraju niskim nadnicama i zemalja s visokim dohotkom, koje konkuriraju visokoinovativnim proizvodima, BiH treba adekvatne strategije razvoja koje treba da ukažu u kojim oblastima BiH mora postići ekonomiju obima i tehnološko liderstvo na globalnom nivou.

Polazeći od najmodernijih gledišta o razvoju,⁸ BiH na svom putu od zemlje s višim srednjim dohotkom ka zemlji s visokim dohotkom,⁹ stavlja se naglasak na obrazovanje, spoljnu trgovinu, konkurentnost i mobilnost radne snage uz privrženost vlade dugoročnom razvoju. Stoga strategija BiH treba ostvariti politička opredjeljenja za pridruživanje EU, čime će svojom razvojnom politikom poboljšati funkcionalnost i konkurentnost svoje ekonomije. Time će ispuniti ekonomske uslove za postajanje članom društva koje želi biti najdinamičnije i najkonkurentnije na svijetu i ujedno se bolje globalno pozicionirati.

⁸O najnovijim razvojnim gledištima vidjeti u: Commission on Growth and Development (2008), *The Growth for Sustained Growth and Inclusive Development*. Washington, D.C.: World Bank. Dokument je poznat kao Spence izvješće, po nobelovcu Michaelu Spenceu, rukovoditelju Komisije za rast i razvoj.

⁹ Zemlje s višim srednjim dohotkom su one koje su 2007. imale bruto nacionalni dohodak (BND) u rasponu od 3,705 do 11,455 US \$ per capita. BND BiH je iznosio 3,790 US\$.

kategorije ostvaruju, kako u apsolutnim tako i u relativnim veličinama, kontinuiran rast.

3.1. Makroekonomska stabilnost

Za izlaženje iz doba globalne ekonomske krize, BiH treba, radi postizanja makroekonomske stabilnosti, postupno smanjivati relativnu veličinu javnog sektora i javne potrošnje uz njeno istodobno preusmjeravanje s rashoda na javnu upravu i socijalne transfere na rashode u javne investicije u infrastrukturne projekte.

Glavna pretpostavka za ispunjenje strategije dinamičnog ekonomskog rasta BiH je ubrzano provođenje strukturalnih reformi koje će voditi poboljšanju totalne faktorske produktivnosti tj. konkurentnosti i fleksibilnosti ekonomije BiH, te povećanju štednje i investicija, i tim putem većem nivou izvoza i zaposlenosti te, u većem kvalitetu, života građana.

Obzirom na relativno nizak nivo dohotka po glavi stanovnika, stopa ekonomskog rasta ne smije biti niža od 7% godišnje za bosanskohercegovačku ekonomiju i može se smatrati skromnom za cilj dostizanja barem najniže razvijenih EU članica u doglednoj budućnosti.

Glavni makroekonomski izazovi koji u narednom srednjoročju stoje pred BiH su fiskalne i spoljnoekonomske prirode. Oni se svode na:

- visok nivo javne potrošnje,
- visok deficit budžeta
- visok javni dug te
- visok deficit tekućeg bilansa.

BiH spada u grupu tranzicijskih zemalja sa relativno najvećim nivou javne potrošnje (pored Mađarske, Bjelorusije, Hrvatske, Crna Gore, Ukrajine i Srbije)¹⁰. Uprkos relativno visokom udjelu javne potrošnje u BDP, koji se kreće preko 40 %, bilježi se – snažan rast javnih rashoda, prvenstveno u dijelu koji se odnosi na naknade zaposlenih i socijalne transfere. Preko 60% javnih rashoda je usmjereno na finalnu javnu potrošnju tj. na naknade zaposlenih i socijalna davanja, pri čemu te dvije

3.2. Konkurentnost

Temeljni izazov bh. ekonomije je nekonkurentnost. BiH spada među najmanje konkurentne evropske zemalje. Zajedno s ostalim zemljama Jugoistočne Evrope čini najnekonkurentniji region Evrope. K tomu je od 2006.g. još evidentan trend opadanja konkurentnosti bh. Ekonomije.

Temeljni način povećanja internacionalne konkurentnosti i ostvarivanja snažnog ekonomskog razvoja je podsticanje internacionalno konkurentne proizvodnje i distribucije znanja. To se može postići, prije svega, povećanjem ulaganja u istraživanja i razvoj na minimalno 0.50 % bruto domaćeg proizvoda u 2016.

Istraživačko-razvojni centri u preduzećima (na koje u zemljama članicama EU otpada oko 60 % ukupnog broja istraživača) nisu adekvatno razvijeni, pa nema odgovarajućeg razvoja proizvoda. Posljedično, konkurentnost preduzeća, koja su temeljni nosioci konkurentnosti zemlje, je na niskom nivou.

BiH ima nedovoljno obrazovanu radnu snagu i zbog toga je nužno poboljšavati sistem obrazovanja od najnižeg do najvišeg nivoa. Stope upisa u predškolsko obrazovanje su najniže u regionu, dok su stope upisa u osnovno obrazovanje povoljnije (93%), mada niže od zadovoljavajućeg nivoa.

Veoma je mali broj preduzeća koja pružaju internu obuku za svoje zaposlene ili mogućnost vanjske obuke. To je posljedica nedostatka priznavanja vrijednosti obuke ili toga što je većina preduzeća u BiH veličine mikro ili malih i srednjih preduzeća koja u većini slučajeva ne raspolažu sredstvima za obuku zaposlenih.

Ideja o konkurentskoj prednosti, mada u BiH prisutna među ekonomistima, nije preovlađujuća u krugovima koje se bave poslovanjem i/ili donose ključne političke odluke. Preduzetnici, naime, još uvijek smatraju da je sticanje komparativne

¹⁰EBRD (2008), Transition Report 2008 – Growth in Transition. London: EBRD.

prednosti ključna tačka oslonca uspjeha preduzeća, tako da se njihovi zahtjevi uglavnom odnose na smanjenje poreza, snižavanje kriterija radnog zakonodavstva, uvdođenje protekcionističkih mjera i sličnih mjera.

Kada se to ne podrži ili se podrži odnosnim politikama samo djelimično i sporo, rezultat je gušenje lokalne konkurencije, čime opada produktivnost, pa se izlaz nalazi u prodaji monopolske pozicije stranim investitorima na koje država zbog njihove snage i sopstvene slabosti ne može imati adekvatan uticaj. Alternativa ovome je stvaranje uslova da lokalni preduzetnici svoj uspjeh ostvaruju u konkurentskoj utakmici.

Budući da u BiH nema odgovarajućeg razvoja inovativnih tehnologija i razvijenih vještina uposlenika – što uz partnerstvo firmi čini kritične faktore uspjeha u razvoju klastera – razumljivo je da klasteri nisu dovoljno razvijeni u BiH.

Niz je svakodnevnih prepreka u radu s kojim se susreću bh. *klasterizetnici* koje negativno utiču na brži rast i razvoj. Politika klastera kao dio razvojne politike treba adresirati:

- pristup kapitalu,
- sporo uvođenje novih tehnologija i drugih inputa u mala i srednja preduzeća, zbog nepovezanosti naučno- istraživačkih i obrazovnih institucija s preduzećima
- relativno slaba kvaliteta proizvoda i kvaliteta poslovnih operacija te
- nedostatak stručnjaka i stručne radne snage koji su upoznati sa operativnim pravilima tržišne ekonomije¹¹.

Bosanskohercegovačke firme uglavnom nemaju jasno definisanu viziju, niti strategije, ali ni planove razvoja. Oprema bosanskohercegovačkih većih industrijskih firmi je prilično stara, oko 20-tak godina. Manje firme imaju u pravilu moderniju,

duplo mlađu opremu. A i ta oprema se koristi otprilike s 2/3 kapaciteta.

3.3. Ključni izazovi u poboljšanju konkurentnosti

Da bi BiH dostigla najmanje konkurentne zemlje-članice EU, potrebno joj je od 8 do 10 godina, uz uslov da koristi odgovarajuće politike. Bez popravljivanja konkurentnosti BiH ne može zadovoljiti kopenhavske kriterije, što je nužno za postajanje članicom EU, čemu BiH teži.

Za izlazak s periferne pozicije u kojoj se BiH momentalno nalazi nude se različita rješenja. Ne sporeći da svako od njih ima određenu valjanost, nedvojbeno je da adekvatan način prevazilaženja postojećeg stanja predstavlja obezbjeđivanje uslova da što veći broj ljudi bude uposlen ili vezan za *proizvodnju visoke vrijednosti* zasnovane na *informacijskom radu*. Zbog toga podizanje kvalifikacionog i obrazovnog nivoa stanovništva na svim nivoima mora postati imperativ.

Nema nikakve dvojbe da su znanje i *ekonomija zasnovana na znanju (knowledge based economy)* u osnovi konkurentnosti, a da su u osnovi znanja *obrazovanje* i *nauka*, te u primjenjenom smislu *istraživanja i razvoj (research and development – R&D)*. U doba globalizacije podrazumijeva se da svi rezultati i indikatori o kojima je riječ kod ovoga strateškog cilja moraju biti *relevantni na svjetskom nivou*, što se postiže internacionalizacijom i evropeizacijom obrazovanja i nauke. Veliki neiskorišteni potencijal u tom smislu leži u bosanskohercegovačkoj dijaspori.

Sušтина savremene inovacijske politike je da ona objedinjuje naučnoistraživačku i tehnološku politiku s ostalim dijelovima sistema u cilju ekonomskog razvoja zemlje. Dok se naučno-istraživačka djelatnost bavi isključivo naučnim istraživanjima, dakle, po definiciji osnovnim, primijenjenim i razvojnim istraživanjima, tehnološkom razvoju je svrha podsticati preduzeća da razvijaju, komercijalizuju ili usvoje nove tehnologije. U klasičnim sistemima, kao što je bosanskohercegovački, te politike su međusobno izolovane i nezavisne, dok se u razvijenim društvima nastoji da se inovacijska politika integrira pomoću dva osnovna procesa kojima nastaje tehnološka

11 Komunikacija s Jozom Bejicem, Sekretarom Ministarstva razvoja, poduzetništva i obrta FBiH, 9. aprila, 2008.

promjena: procesom podsticanja novih invencija, otkrića i inovacija, s jedne strane, i procesom njihove difuzije, odnosno razvojem i unapređenjem tehnologija, znanja i vještina za njihovu upotrebu, sa druge strane.

Inovacijske aktivnosti, kao pretpostavke strukturnih promjena, uključuju i promjene tehnološke, poslovne i institucionalne infrastrukturne politike, tehnološke i poslovne infrastrukture i same tehnologije, što podrazumijeva i promjene u proizvodnji, u proizvodima, u organizaciji, marketingu, pratećim institucijama, ustvari, u promjenama koje obuhvataju cijelo društvo. Generalno uzevši, na tranziciju, restrukturiranje i konkurentnost ekonomije veoma mnogo utiče razvijenost i savremenost slijedećih infrastrukture:

- društvena infrastruktura (temeljne ljudske sposobnosti, vladavina prava);
- fizička infrastruktura (komunikacije, transport, energetski sistem);
- naučno-tehnološka infrastruktura (stvaranje i distribucija znanja, efikasan pristup novim otkrićima, smanjenje dvostrukosti u istraživanjima, racionalizacija i smanjivanje troškova istraživanja, komunikacija istraživača u toku procesa istraživanja, transfer tehnologija);
- poslovna infrastruktura (informativi servisi, finansijski servisi, regulativa, tehnološki parkovi, inovacioni centri, poslovni inkubatori).
- institucionalna infrastruktura (asocijacije/udruženja za podršku razvoja preduzetništva, agencije za mala i srednja preduzeća – MSP, organizacije za dodatnu obuku, razvojne agencije, *think tank* organizacije, konsultantske organizacije i sl.)

Nužno je, posebno, dograđivati socijalnu infrastrukturu i političke institucije kao okvir za odvijanje ekonomskih aktivnosti te povećanje produktivnosti i tim putem konkurentnosti. Bez sigurnosti vlasničkih prava i izvršenja ugovora nema poticaja za adekvatnu mobilizaciju resursa i njihovo stavljanje u najplodnije upotrebe, pa tako ni

snažnog ekonomskog rasta utemeljenog na produktivnosti.

Jedna od temeljnih pretpostavki ekonomskog razvoja BiH je jedinstven ekonomski prostor, koji podrazumijeva slobodno i nesmetano kretanje roba, usluga, radne snage i kapitala kako unutar zemlje, tako i na tržištu čiji dio BiH želi postati, EU tržištu.

3.4. Konkurentnosti i mjere njihovog ostvarivanja

Razvoj klastera

Nužno je, radi porasta konkurentnosti bh. Ekonomije, jačati čvršće i stabilnije veze firmi i drugih institucija uvezanih, na određenim geografskim prostorima, u jače poslovne lance. Pouzdanost isporuke u prethodno utvrđenim vremenskim okvirima uz stalno relativno sniženje troškova inputa doprinosi povećanju konkurentnosti kako odnosnog lanca, tako i ekonomije u cjelini. Potrebno je utvrditi koji su vodeći domaći poslovni lanci utemeljeni na inputima dostavljenih od domaćih proizvođača, obraćajući posebnu pažnju onima koji sadrže ili potencijalno sadrže veći stepen prerade. Nužno je širiti svijest o potrebi zajedničkog stvaranja i/ili zajedničkog nastupa na tržištu putem odgovarajuće edukacije.

Kao jedna od mjera za povećanje konkurentnosti su finansijsko i stručno podržavanje zajedničkih razvojnih projekata u sklopu identificiranih poslovnih lanaca s ciljem osnaživanja klasterkog pristupa razvoju.

Kod identificiranih poslovnih lanaca, potrebno je identificirati zajedničke razvojne projekte članica tog poslovnog lanca te podržavati te projekte „paketima podrške“, jer samo finansijsko podržavanje, iako od iznimne važnosti, nije dovoljno za održivo funkcioniranje članica lanca.

Radi dugoročnog očuvanja i razvoja pozicije na inostranim tržištima, nužno je mjerama fiskalne politike podsticati ulaganja u napredne tehnologije koje osiguravaju takvu poziciju. Posebno je važno podupirati tehnološki inferiornije članove KI

(klasterskih lanaca) usvojiti nove tehnologije i postati inovativniji kroz centre za transfer tehnologija.

3.5. Kompetentnost ljudskih resursa: prioriteti i mjere

Kada su u pitanju reforme u obrazovnom sektoru, treba imati u vidu da je ustavna nadležnost obrazovanja u BiH na entitetima i Brčko Distriktu, a u Federaciji na kantonima. Bosanskohercegovački obrazovni sistemi u uslovima globalne konkurentnosti moraju imati evropsku dimenziju. Internacionalizacija u svakom pogledu – mobilnost nastavnika, inostrana literatura, nastava na stranim jezicima, međunarodna saradnja i mobilnost - moraju postati svakodnevice u svim obrazovnim institucijama u BiH. To podrazumijeva da će studenti i učenici biti u prilici sticati vještine u govorenju stranih jezika, ali i stvaranja kompatibilnosti obrazovnog sistema sa evropskim.

Privatizacija preduzeća, pad proizvodnje, dugotrajna ekonomska kriza, emigracija, odlazak stručnjaka na druga bolje plaćena radna mjesta itd. ostavili su traga na kadrovskoj strukturi zaposlenih u privredi. Bez povratka dokazanih stručnjaka i podmlađivanja istraživačkog, tehničkog i menadžerskog kadra neće se moći izvršiti revitalizacija privrednih aktivnosti i pokretanje novog, pozitivnog trenda proizvodnje. Nekoliko je faktora koja utiču na povećanje zapošljavanja visokostručnog kadra u privrednim organizacijama, kao što su visina i stabilnost plata, atraktivnost posla, mogućnost usavršavanja i napredovanja, društveno priznavanje rada i sl. Sama preduzeća imaju ograničene mogućnosti da dugoročno ispune bilo koji od gore navedenih faktora bez veće pomoći od strane univerziteta, instituta i javne uprave (vlada), tako da je i u toj sferi neophodna saradnja svih navedenih aktera. Bosna i Hercegovina će se u ranoj fazi preuzimanja zakonodavstva EU fokusirati na one dijelove koji se odnose na unutrašnje tržište i trgovinu, što znači da će prioritet imati usklađivanje tehničke regulative, obzirom da je ona ključni element unutrašnjeg tržišta i ima ključni uticaj na trgovinu. Usklađivanje tehničke regulative

sa zakonodavstvom EU predstavlja jedan od preduslova za ostvarenje slobodnog protoka proizvoda koji su bezbjedni za upotrebu i koji ne ugrožavaju zdravlje ljudi, zdravlje životinja i životnu sredinu, a što je naročito važno isto predstavlja preduslov za nesmetan protok proizvoda na inostrana tržišta.

Bosna i Hercegovina je u izvještaju Svjetske banke o poslovanju za 2009.g., kojim se ocjenjuje lakoća poslovanja, na 119. mjestu od ukupno analizirane 181 zemlje. Tempo poboljšanja poslovne klime u BiH je znatno sporiji od zemalja u okruženju. U cilju unapređenja ekonomskog prostora BiH potrebno je predvidjeti aktivnosti na usklađivanju poslovnog okruženja u entitetima i Distriktu Brčko.

4. Vizija, ciljevi i prioriteti razvoja poljoprivrede

Vizija razvoja poljoprivrede

U narednom petogodišnjem periodu biti će izgrađeni čvrsti temelji za ubrzani i efikasniji razvoj i to u smislu uspostavljanja modernog, produktivnog, tehnološki naprednog i okolišno i društveno osjetljivog ekonomskog sektora spremnog da odgovori na globalne socio-ekonomske i klimatske promjene, te sposobnog da se „izbori“ za adekvatan i prosperitetan položaj u, prije svega, Regionu, a zatim i na internacionalnoj sceni.

Ovakav razvojni pristup podrazumijeva snažno jačanje sposobnosti svih poslovnih i administrativnih subjekata da unaprijede prepoznatljivost proizvoda sektora iskorištavajući mogućnosti koje nudi bogato kulturno naslijeđe, ali i raznolikost agroekoloških uslova („biti prvi na tržištu“, geografska i tradicijska indikacija, izvornost proizvoda i sl.). Stoga fokus razvoja mora biti na jačanju komunikacije, kooperacije, horizontalnog i vertikalnog interesnog povezivanja svih subjekata sektora poljoprivrede, kao i na izgradnji efikasnih poslovnih alijansi koji će omogućiti efektivnu i efikasnu razmjenu informacija, inovativnih ideja, ali prije svega jačati sve oblike transfera tehnologija i dobre poslovne prakse.

Konkurentan, tržištu prilagođen Sektor poljoprivrede bi trebao biti temelj poboljšanja kvaliteta života svih građana, a posebno poboljšanja kvaliteta življenja u ruralnim oblastima. S jedne strane, konkurentan sektor će direktno uticati na poboljšanje makroekonomske stabilnosti, odnosno smanjenje negativne spoljnotrgovinske bilanse. S druge strane, prosperitetan i moderan sektor kohezivno integrisan u ruralnu ekonomiju BiH, će omogućiti i atraktivnija, a uz to i manje rizična radna mjesta za mladu i poduzetnu populaciju, čime će se stvoriti preduslovi za stvaranje održivih i snažnih seoskih zajednica, sa demografskom ravnotežom, stabilnim prihodima, poboljšanom socijalnom infrastrukturom u kojoj će se stanovnici jednostavnije prilagođavati društvenim, političkim i okolišnim promjenama. Poboljšanje ekonomskog unaprijediti će i njihov socijalni status, iako sam razvoj neće riješiti probleme ruralnog siromaštva i ostale socijalne probleme za koje je potrebno osmisliti i implementirati druge mjere i politike. Ipak, snažna društvena povezanost (fokus razvoja) i posebne mjere poljoprivredne politike trebaju biti usmjerene na manje povoljna područja za poljoprivrednu proizvodnju što će doprinijeti smanjivanju siromaštva i socijalnog isključivanja svih kategorija društva.

Imajući u vidu dosadašnje stanje, vizija razvoja poljoprivrede bi se trebala ostvariti kroz realizaciju sljedećih strateških ciljeva:

1. Razvoj poljoprivrede i pripadajućih sektora uz podizanje tehničko-tehnološkog nivoa, efikasnije korištenje raspoloživih resursa, te uvažavanje zahtjeva modernih tržišta.
2. Obezbjedenje uslova za snažnije generisanje stabilnijeg dohotka u okviru poljoprivrednog sektora i unaprjeđenje kvaliteta života u ruralnim sredinama.
3. Održivo upravljanje prirodnim resursima i prilagođavanje poljoprivrede klimatskim promjenama.
4. Prilagođavanje instucionalno-zakonodavnog okvira i poljoprivredne politike sa ZAP EU

uz uvažavanje stepena razvijenosti poljoprivrednog sektora BiH.

Zaključak

Formulisani opšti ciljevi razvoja treba, dakle, da pruže jasan odgovor na pitanje šta Bosna i Hercegovina želi i može postići u svom razvoju u pravcu optimiziranja rasta materijalne proizvodnje (nacionalnog dohotka) i životnog standarda stanovništva i koji su to posebni prateći ciljevi razvoja (njihov intenzitet, prioriteti, protivrječnosti) koji su u funkciji realizacije opšteg razvoja. Strategija razvoja BiH do 2020. godine uključuje i koordinaciju sa svim nivoima vlasti, kako na državnom nivou tako i na nivou kantona i opština.

Kako bi se navedeni ciljevi ostvarili neophodno je preduzeti niz mjera koje bi dovele do poboljšanja privredne aktivnosti i do eliminisanja negativnih kretanja u prethodnom periodu:

1. Poboljšanje poslovnog okruženja,
2. Poboljšanje konkurentnosti i mjere njihovog ostvarivanja,
3. Jačati inovativnu i istraživačko-razvojnu funkciju poslovnih i drugih organizacija u funkciji povećanja izvoza,
4. Zajedničko istraživanje i pomoć u transferu tehnologije,
5. Povećanje zaposlenosti kroz razvoj MSP i otvaranje novih radnih mjesta,
6. Pospješivanje održivog razvoja kroz preduzimanje aktivnosti iz oblasti obnovljivih izvora energije i zaštite okoliša,
7. Ostvariti funkcionalan i ekonomičan transport uz minimalan negativan uticaj na okolinu,
8. Nastaviti sa procesom evropskih integracija i preduzeimanje mjera njihovog ostvarivanja,
9. Definisati strateški okvir razvoja poljoprivrede,
10. Unaprijediti makroekonomsku stabilnost kroz smanjenje javne potrošnje eliminisanja budžetskog deficita i smanjenja javnog duga,
11. Finansijska podrška razvoju MSP,
12. Harmonizacija sa evropskim standardima i propisima

Literatura

Ključni uspjeh BiH je stabilna politička situacija. Zato je potrebno ostvarivanje ekonomskih reformi, poboljšanje poslovnog okruženja, izrada strategija upravljanja dugova, te unapređenje fiskalne koordinacije. Za ostvarivanje zacrtanih ciljeva važno je ojačati privatni sektor kroz reforme poslovnog i investicionog okruženja radi daljeg rasta, ali uz sve to potrebno je efikasno upravljati privrednim resursima, da bi se dugoročno nastavilo sa rastom privredne aktivnosti i povećanja zaposlenosti kratkoročno se treba fokusirati na privatni sektor, a dugoročno na ljudske i privredne resurse. Kada je u pitanju povećanje stepena investicija neophodno je poboljšanje poslovne klime, pojednostavljenje poreskog sistema, te kreditibilan konačan plan privatizacije. Radi poboljšanja poslovne klime neophodno je smanjenje poreskog opterećenja (porezi i doprinosi) na radnu snagu. Takođe je potrebno pojednostaviti procedure izdavanja dozvola i registracije firmi kao i smanjenje poreza i doprinosa.

- [1] Razvojna strategija Bosne i Hercegovine, Vijeće ministara BiH, Direkcija za ekonomsko planiranje, 2009.
- [2] Strategija razvoja Federacija BiH 2010-2020, Vlada Federacija Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 2009.
- [3] Osnovni prikaz Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju, Vijeće ministara BiH, Direkcija za evropske integracije BiH, Sarajevo, 2008.
- [4] Srednjoročna strategija razvoja poljoprivrednog sektora u Federaciji Bosne i Hercegovine za period 2015.-2019. godina, Federalno ministarstvo poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva, Sarajevo, 2014.